

Йоана СЛАВЧЕВА (ВТУ „Св. св. Кирил и Методий“)

ВРЕМЕТО КАТО „ИДЕОЛОГИЧЕСКО АЛИБИ” В РУМЪНСКИТЕ ПОЛИТИЧЕСКИ РОМАНИ ОТ 60-ТЕ И 70-ТЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК

TIME ASAN “IDEOLOGICAL ALIBI” IN THE ROMANIAN POLITICAL NOVELS OF THE 60s AND THE 70s OF THE 20TH CENTURY

The 60s and the 70s of the 20th century are an interesting period in the literary history of Romania. The period is marked by two contrary political events. The first of them is the 9th Congress of the Romanian Communist Party in 1965, which helped Romanian literature break the chains of Socialist Realism dogmas. The second event bears the seal of the so-called July Theses of Nicolae Ceaușescu from 1971, with which he marked the beginning of his Cultural Revolution, influenced by the Chinese Cultural Revolution and the Cultural Revolution in North Korea. The present paper is part of a more thorough research on the Romanian novel from this period. Here I shall dwell upon the clear chronological orientation which can be found in some of the novels from this period. They are oriented to a “closed page” of Romania’s contemporary history – the Communist Regime as it was in the 50s – with the concentration camps, repressions, stern censorship, ideologization of culture at all levels – things that authors had the right to expose in their works. This orientation was a compulsory requirement for authors who wished to escape being banned by the Communist party’s censorship. Exposing facts and commenting on events from the leadership of Nicolae Ceaușescu was a taboo area which writers had no right to enter. However, some of them managed to do that using creative techniques, under the threat that their works could be banned or left unpublished.

Key words: Romanian literature, political novels, communism, censure

След идването на власт на Николае Чаушеску през 1965 г. в Румъния започва да се усеща либерализация както в политическия, така и в културния живот. В литературната преса се появяват статии за забранени досега автори. Румънските писатели получават възможност и да отправят критики към режима на предшественика на Чаушеску, Г. Георгиу Деж, чието име се свързва с репресиите и масовите арести, извършвани през първото десетилетие от идването на власт на комунистическата партия, известно още като натрапчивото десетилетие. Определението „натрапчиво десетилетие” всъщност принадлежи на румънския писател Марин Преда. „Натрапчивото десетилетие” (на румънски „Obsedantul deceniu”, което може да се преведе и като обсебващото десетилетие) е заглавие на негова

статия, останала непубликувана в сборника му със статии и есета „Невъзможното завръщане”, отпечатан през 1972 г. „Натрапчивото десетилетие” е определение за 50-те години в Румъния като време на репресии, посегателство срещу свободата на личността, попадане в затворите и лагерите на редица видни интелектуалци и политици и множество други злоупотреби с власт от страна на управляващата партия. Първият писател, който решава да се възползва от предоставената свобода да критикува, е именно Марин Преда, който през 1967 г. издава втората част на романа си „Морометевци”, която разкрива драмата на румънското село по време на колективизацията в страната. Важно е да се отбележи, че освен в тематично отношение, „освобождаването” на румънската литература през втората половина на 60-те години се извършва и по отношение на използваните художествени средства и форми. В същото време тече и процес на отричане на създаваната през предходното десетилетие литература, тя се определя като догматична, подчинена изцяло на социалистическия реализъм. През 60-те години писателите са вдъхновени от обещанията за повече свобода в творчеството и от реакцията на Н. Чаушеску по време на Пражката пролет, когато той отказва да изпрати войски в помощ на Съветския съюз при нахлуването му в Чехословакия. Те смело критикуват предишния комунистически лидер, а в романите им понякога се усеща и идеята за положителната промяна, която вече настъпва в румънското общество. Тези „идилични”, ако можем да ги наречем така, отношения между писателите и Н. Чаушеску продължават до началото на 70-те, когато, след едно свое пътуване в Азия, той се завръща, решен да проведе културна революция в страната си и да създаде отново идеологическа база за литературата. Румънските писатели обаче продължават да създават критични текстове за комунизма и въпреки всички забрани, или именно заради тях, критиките им стават все по-остри и все по-ясно насочени към настоящото, а не към някакво минало управление.

В изследването си „Румънската литература по времето на комунизма” румънският литературен критик Еуджен Негрич пише, че „от политическа гледна точка румънският писател от онова време е бил информиран повече от всеки друг.” (Negrici 2003: 259). Негрич продължава разсъжденията за това, че писателите е трябвало да покажат само „боклука в двора на Деж”, но не са имали право да демонстрират, че по някакъв начин са противници на социалистическия режим. Напротив, трябвало е да внушават на читателите своята вяра в „неговото усъвършенстване, а не в изчезването му”. Ще илюстрираме това твърдение на Негрич с конкретен цитат. Към края на романа „Чардакът с дивата лоза” от Константин Цою попадаме на следния момент. Седем години след самоубийството в затвора на главния персонаж Кирил, „в една топла мартенска нощ на 1965 година”, авторът на романа ни среща отново с двама негови стари приятели. Ето какво пише Цою малко по-нататък: „По онова време историята издишваше продължително, преди да поеме отново свеж въздух с огромните си дробове” (Юoіu 2002: 445). През пролетта на 1965 г., след смъртта на Г. Георгиу-Деж и идването на власт на младия

Н. Чаушеску в Румъния действително се усеща едно разхлабване на примката, което авторът тук е представил като поемане на въздух от историята. Много е вероятно, след издаването на романа Цою да е получил похвала от партията за тази своя метафора. В своята „Критическа история на румънската литература” румънският критик Николае Манолеску изразява мнение, че Константин Цою е закодирал идването на власт на Николае Чаушеску и във финалната картина на романа си. „Всичко стана отново чисто. Всичко сякаш заблестя като след потоп, когато светът зачерква с линия стария живот и започва нов” (Юоіи 2002: 452). От днешна гледна точка този подход на автора може да бъде възприет като сервилност от негова страна пред новата власт или просто като спазване на изискването ѝ писателите, по един или друг начин, да изразят своята увереност, че нещата вървят към все по-добро. През далечната 1965 г. обаче нещата са изглеждали по съвсем различен начин. След тежкото първо десетилетие на комунистическо управление, промените, които настъпват в политическия и културния живот, са наистина като глътка свеж въздух за всички. Възможно е думите на автора да са израз на искрената му убеденост, че за неговата страна и сънародници действително настъпват по-добри времена.

При прочита на една голяма част от румънските романи, които излизат през 60-те и 70-те години на миналия век, прави впечатление, че преобладават тези с ясна хронология, която ни насочва към 50-те години на ХХ век. Именно това е позволявало романите да бъдат издавани, защото за цензурата ясната хронология е била предпоставка за елиминиране на опасността авторите да подложат на съмнение методите на управление на Н. Чаушеску. Така времето се превръща в своеобразно алиби пред цензурата, или както го нарича още Светлозар Игов – „идеологическо алиби” (Игов 2007). При разглеждането на романите, използващи времето като „идеологическо алиби” ще се спрем само върху някои от най-емблематичните от тях, които третират темата за „натрапчивото десетилетие”. Ще започнем с вече споменатия Марин Преда и неговия роман **„Натрапникът”**, издаден през 1968 г. Чрез него авторът надниква отгъд социалистическата утопия на 50-те години чрез героя си Калин, който претърпява огромно разочарование от истинската същност на новия свят, в изграждането на който самият той се хвърля с голям ентузиазъм. Само на едно единствено място в повествованието Преда ни дава конкретен времеви ориентир: „Това ми се струваше отвратително (става дума за опашките за хляб пред фурната, в която работи баща му – бел. моя), десет години след войната, още повече, че хляб имаше достатъчно, а рафтовете оставаха пълни, след като свършеше опашката.” (Preda 1974:115). Следователно действието на романа се развива приблизително през 50-те години на ХХ век, а конкретният цитат ни насочва към 1955 г., тоест 10 години след края на Втората световна война. Да погледнем последния и определено най-силно критикуващ роман на Марин Преда – **„Най-обичаният човек на земята”** излязъл в три части през 1980 г. (има мнения, че авторът, с немалка доза ирония, е скрил зад това заглавие личността на румън-

ския комунистически лидер Н. Чаушеску). Романът е дневник на младия университетски преподавател Виктор Петрини, който той пише в затвора, и в който преосмисля целия си живот, а животът му е едно непрекъснато слизване по стъпалата към Ада. Разочарованията в личния му живот се редуват с арестите, затвора, концентрационния лагер, двете убийства, които извършва, за да оцелее. В началото на втората част на романа откриваме ориентир за хронологичното разположение на действието. Героят се намира в своята килия в затвора и разказва за разпитите, на които е подлаган. Всъщност причината за неговото арестуване е подозрението, че е приятел на опасен политически престъпник. „Но аз не съм го виждал от 45-та година. Как така арестувате човек, защото е бил приятел на някого, когото не е виждал от пет години и който от тогава е избягал?” (Preda 2: 16). Това автоматично означава, че героят е арестуван и хвърлен в затвора през 1950-та година. В изповедта си, главният персонаж Виктор Петрини разкрива и мястото, където излежава своята присъда. Това са мините за добив на олово в малкото трансилванско градче Бая-Сприе, намиращо се в най-северните части на Румъния, през което действително са минали много политически затворници по времето на комунизма. Като се вземе предвид по-горния цитат, можем да твърдим, че епическото действие на романа на Преда започва да се развива в края на 40-те и началото на 50-те години на миналия век, но е трудно да определим точно кога свършва то. Именно това е причината този роман на Преда да звучи особено актуално за читателя през 1980 г. С него писателят се превръща в истински дисидент, това е може би най-антикомунистическият му текст, това е неговата последна книга-протест срещу случващото се в страната му. В румънските литературни среди съществуват подозрения, че именно с публикуването на този роман е свързана и загадъчната смърт на писателя. Еуджен Негрич коментира по повод на „Най-обичаният човек на земята”, че „в романа няма нови разкрития за „натрапчивото десетилетие”, но той оказва най-силно, най-дълбоко въздействие върху съзнанието на румънското общество от всички романи за „натрапчивото десетилетие” (Negrici 2003:254). Критикът продължава: „Никой не е удрял такава силна плесница по бузата на един режим, който дори и да разнообрази методите си, остава мракобесен, потиснически, тоталитарен, готов да смаже (както се доказва малко по-късно) и най-крехкия път за извоюване на свобода”. (Negrici 2003:254–255).

В друг емблематичен за „натрапчивото десетилетие” роман, „**Чардакът с дивата лоза**”, който излиза през 1976 г., писателят Константин Цою представя изключително живо ежедневието на интелектуалците в Румъния през 50-те години. Героят, Кирил Меришор, е млад редактор в издателство, който се увлича по философията и води свой таен дневник, в който освен личните си преживявания споделя и своето отвращение от престъпленията на комунистическия режим. Един ден Кирил забравя дневника си в пробната на магазин и от този момент заживява в страх от това, което ще се случи с него след като дневникът му бъде прочетен. Страхове му се превръщат в реалност след няколко месеца, когато е повикан на среща със

Секуритате. Кирил е хвърлен в затвора, където се самоубива, оставяйки върху кутията си цигари едно единствено послание – „Неразрушим”. Константин Цою, също като Марин Преда, използва времето като алиби пред цензурата. В началото на романа намираме главния персонаж Кирил и неговия приятел, стария антиквар Хари Брюмер, да седят и разговарят в неговия антиквариат „към седем часа през една мрачна и студена ноемврийска вечер” (Юоіи 2002: 16). За да наредим останалата част от пъзела на помощ ни идва една книга с произведения на Шекспир, издадена през 1957 г. и учудването на стария антиквар: „Тя дори е излязла тази година”. И така успяваме да разположим действието на романа в конкретно време – намираме се в края на 1957 г., тоест в края на мрачното десетилетие на политически преследвания и арести. Романът завършва през лятото на следващата година, като истинската развръзка е през януари 1958 г., когато „след веселбата на отминалите празници, една сутрин, Нора Василеску повика Кирил в личен състав и му връчи покана, пристигнала на адреса на издателството” (Тоіи 2002: 408). Това се оказва поканата за разговора, или по-точно разпита от Секуритате във връзка с намерения таен дневник на Кирил, в който той е споделил своите „опасни” идеи.

Романът **„Ракът”** на Александру Ивасюк е един по-особен случай от гледна точка на хронологическия критерий. Той също има ясна хронология, но по отношение на времето, през което се развива действието, няма „идеологическо алиби”. Как се получава това? За времето, към което се отнася действието в романа, откриваме един единствен ориентир, който обаче е напълно достатъчен. Часове преди началото на масовите убийства, жителите на града, в който предстои да се разиграят драматичните събития, четат в пресата новината за успешния съвместен полет на космическите кораби „Союз” и „Аполо”, „което беше все пак добра новина, означаваше, че двете световни сили са на път да открият нови форми на разбирателство и сътрудничество – нещо много важно за мира по света.” (Ivasiuc 1976:117) Въпросният съвместен полет на съветския кораб „Союз” и американския „Аполо 18” е реален исторически факт и се осъществява на 15 юли 1975 г. съответно от космодрума Байконур и космическия център „Кенеди”. Като се има предвид фактът, че романът „Ракът” излиза през 1976 г., много е вероятно този полет, който вълнува съзнанието на писателя, да е осъществен докато той е писал своята творба и това да е причината той да го вмести в повествованието. Посочването на реално историческо събитие със сериозен политически отклик за своето време идва да ни подсказва, че в хронологичен аспект румънският писател ни разказва за своето съвремие, за това как през 70-те години на ХХ век е възможно безпричинно изстребване на хиляди хора в името на някаква политическа идея. Ивасюк явно критикува режима на Н. Чаушеску, но има нужда от алиби, за да заблуди цензурата. И алибито тук не е времето, а мястото, на което се развива действието. Съдейки по имената на героите (Дон Атанасиос, Мигел, Дон Фернандо, Доня Изабела и др.), страната, за която става дума в романа, е от латиноамериканския свят, но приликата между диктатора от романа Дон Атанасиос и Н. Чаушеску е очевидна. За румън-

ския читател през 1976 г. обаче не е никак трудно да разпознае в романа на Ивасюк своята собствена действителност

Ясната хронология на романите, които засягат темата за репресиите през първото десетилетие на тоталитарно управление в Румъния, гарантира на писателите, че книгите им ще бъдат издавани и ще стигнат до читателя. Много от тях обаче се възползват от тази възможност, за да споделят мисли и за комунизма като цяло, и за неговите недостатъци, което е доста смела постъпка, особено след началото на културната революция на Чаушеску от началото на 70-те. За целта те често използват езоповия език или критикуват чрез речта на своите герои, тоест като нещо индивидуално, като мисъл на герой, който е изключение от общата картина, който не успява да се адаптира към новата действителност. Ще дадем няколко примера, които могат да ни дадат представа за остротата на критиката в романите от разглеждания период. Ето, например, какво мисли старият антиквар Хари Брюмер от романа „Чардакът с дивата лоза“ за разликата между демокрацията и тоталитарното управление: „Основата на демокрацията е, или произлиза от „презумпцията за невинност“, характерна за развитите общества, в които всеки индивид се счита за невинен до доказване на противното, той е божествена искра от световния огън. Нямах право ... Разбираш ли? ... нямаш право да лишиш един човек от шанс, колкото и малък да е той. И обратно, катастрофална за човека, за културата, политиката, обществото е другата възможна позиция, наречена „презумпция за виновност“, характерна за същинската автократия, в която първата реакция е подозрителността .... Това исках да кажа, повтори той, че нашият враг е идеята, че винаги можем да бъдем виновни за нещо – „презумпцията за виновност ...“ (Тоiu 2002: 131). Да видим какво мисли за комунизма главният персонаж, Кирил Меришор от същия роман: комунизмът, това е „човекът, освободен от всякакви задължения, дори и от мъчителната obsesия на собствената си свобода...“ (Тоiu 2002: 116).

Ето още един цитат: „Някъде четох, че човешкият вид се ражда например с чувството за състрадание, че още в най-примитивните общества човек се е притичвал на помощ на друг, който е паднал или се намира в смъртна опасност. В най-цивилизованото общество, каквото е нашето, човекът нарочно е унижаван и убиван в концентрационните лагери и в специално създадените заводи“ (Preda 1974: 283). Героят е Калин Сурупъчану, романът е „Натрапникът“, а зад тези думи се крие отново Марин Преда. Каква мрачна дисекция на т.нар цивилизовано общество само прави Преда чрез размислите на своя герой. Същността на комунизма се коментира и в романа „Най-обичаният човек на земята“. Един от героите разказва виц за радио Ереван: „Попитали: вярно ли е, че през комунизма всеки човек ще има свой собствен самолет? Отговор: вярно е! Въпрос: и какво ще прави с него? Отговор: как какво, научава например, че дават сирене в Камчатка, качва се набързо в самолета и отлита натам!“ (Preda 3: 169). Така, с голяма доза ирония, Марин Преда дава своята негативна оценка за комунизма. Естествено в онези

години е абсолютно табу изразяването на съмнение, а още по-малко иронизирането по легитимен начин (каквто е писаното слово например) на комунизма. Това се случва само в разговори между хората, тайно, с вицове, разпространявани от ухо на ухо. Присъствието на виц или коментар в книга вече само по себе си е смела постъпка и предизвикателство към властта

Можем да заключим, че благодарение на по-особените исторически обстоятелства в периода 1965 – 1971 г. румънските писатели успяват да си извоюват своя територия на свободната мисъл, от която не отстъпват дори и след промяната на тези обстоятелства с началото на културната революция на Н. Чаушеску. Защитата на тези територия се оказва трудна задача, но усилията са си заслужавали, за да могат днес румънците да се гордеят с това, че в епохата на тоталитаризма в страната им е имало творци, които са се осмелявали да се противопоставят на несправедливостите със своето единствено възможно средство – писането.

ЛИТЕРАТУРА

Игов 2007: Игов, Св. Третият случай. – В: Електронно списание LiterNet, № 7 (92), 29.07.2007.

Ivasiuc 1976: Ivasiuc, A. Racul. Editura Albatros, București .

Negrici 2003: Negrici, E. Literatură română sub comunism. Proza. Editura Fundației PRO, București.

Preda 2: Preda, M. Cel mai iubit dintre pământeni – 2, Editura Marin Preda.

Preda 3: Preda, M. Cel mai iubit dintre pământeni – 3, Editura Marin Preda.

Preda 1974: Preda, M. Intrusul. Editura Minerva. București.

Țoiu 2002: Țoiu, C. Galeria cu viță sălbatică, Litera Internațional, București-Chișinău.